Анатолій ДАВИДОВ

КАТАМАРАН

БУРЯ

Брати вирушають у дорогу. Випробування. Зустріч з ученим. Пропозиція Анатолія Борисовича

Дощ не вщухав, важкі краплі лопотіли по брезенту. Порив вітру підхоплював стрічну хвилю, вона перекочувалася через тент на мотор. Над ним здіймалася пара.

— Олежику,— просив Ігор брата,— може, ближче до берега підійдемо? Двигуна заллє.

— Не бійся. Наш катамаран хоч і поволі пливе, зате надійний...

Щойно Олег похвалив витвір таткових і своїх рук, як човен зненацька крутонуло, і кермо вислизнуло в хлопця з рук. Коли ж Олег учепився в нього, човен знову кинуло вбік. Мотор замовк.

Ігор злякано метнувся до гака, що притримував брезент.

— Ти куди? — потяг його назад Олег.— Змиє! Держи кермо прямо за течією, а я подивлюся, що там таке.

Він обережно пробрався на корму, оглянув мотор.

— Порвало електричний дріт, що до свічки йде,— встановив пошкодження.— Роботи на хвилину, та тільки не під цю бурю. Доведеться-таки до берега йти!

За півгодини брати вже витягли човен з води.

— Бачиш, усе гаразд,— поплескав Олег Ігорька по плечу, коли вони закріпили катамаран капроновими розтяжками.— Ми з татком таки добре розрахували — ні вітри, ні хвилі не страшні нашому човну! А ти, братику, злякався трохи?

— Було,— знітився Ігор,— катамаран-бо крутонуло, мов дзигу!..

— На деревину якусь, напевно, наскочили. Наше щастя, що рульове управління не зіпсувалося, а то й досі крутилися б посеред річки. Боятися ж нема чого: катамаран, коли навіть і перевернеться,— не потоне. Замерз? — притулив до себе молодшого братика.— Зараз зігріємося!

Швиденько розіпнув намет під невисокими вербами, надув гумові матраци, розіслав на них спальні мішки.

— Залазь, а я вогнище розпалю, чайку зігрію.

Коли він приніс до намету гарячий чайник, Ігорьок уже спав. Хлопцеві не хотілося будити малого, він налив чаю у термос: "Захоче, серед ночі нап'ється".

Прилаштував ліхтарик, застебнув дверці намету і вклався спати.

...Ранок видався сонячний. Олег прокинувся перший і ніяк не міг второпати, де він. А коли згадав, засміявся сам до себе:

"Оце чудасія. Аби мама й татко знали таке, нізащо б не дозволили пливти до дідуся човном!"

Ігор солодко спав. Олег полоскотав йому під носом соломинкою. Той голосно чхнув і прокинувся.

— Горло не болить? Тоді вставай! — наказав старший брат.

— Іще б трішки полежати! — став проситися Ігор, та Олег уже витягував його зі спального мішка.

— На зарядку ставай по порядку. Раз-два... Вище голову! Поснідавши, хлопці подалися до річки. Хвилі лагідно плескалися об їхні босі ноги.

— Ач, добрі які, а вчора мало нас не втопили,— буркнув Олег.— Нумо, Ігорьку, здіймаймо тент і берімося до ремонту. Ой біда,

каністру запасну з бензином загубили. А що ж у баці лишилося?

— Еге, так ми далеко не запливемо. Піди, братику, берегом, униз за течією, може, десь каністру прибило.

Ігоря немов вітром здуло, тільки холоші джинсів залопотіли.

"Малий він Іще",— подумав Олег, дивлячись услід братові. Себе, восьмикласника, вважав за дорослого.

Поліз на корму. Швиденько замінив дріт, протер клоччям мотор. Смикнув ручку раз, удруге...

Мотор стрельнув, випустив сизувату хмарку диму.

— Жику,— пролунало з берега,— каністра, мабуть, потонула!..

— Скільки тобі казати — не називай мене Жиком: ще хлопці дражнитися почнуть. А каністра не могла потонути,— вимкнув Олег мотор,— адже вона поліетиленова. Та й бензину в ній трохи більше як половина. Десь плаває! Але словами лиха не здолаєш. Зробимо так: я піду в село, спробую дістати відро бензину, а ти лаштуй вудки — рибу ловитимеш на юшку.

— Гаразд,— погодився Ігор.

Хлопчик дістав бляшанку з черв'яками, розмотав вудки. Скоріше упіймати живця і поставити сторожки! "Ех, зловити б хоч пару лящів чи окунців!"

Не встиг поплавок устоятися, як його сіпнуло й потягло донизу. Ігор підсік рибу, але виважити її з води не зміг. Велика! Почав підводити рибу до берега.

— Що б то було підсаку взяти,— пожалкував уголос,— а то ще втече.

А риба тягне, аж вудлище гнеться.

— Що там у тебе, Ігорьку? — почувся ззаду чоловічий голос — Чи не водяник учепився?

— Який там водяник — риба здоровенна! — не озираючись гукнув Ігор.— Біля намету лежить підсака, принесіть, будь ласка!

Чоловік за мить повернувся.

— А дай-но мені вудлище!

— Анатолію Борисовичу,— тільки тепер упізнав Ігор таткового приятеля,— ви підсаку підводьте, а рибу я сам витягну!

Здоровенний окунь ледь вліз у підсаку.

— Ви звідки тут узялися, Анатолію Борисовичу? — дивувався хлопець.— Я й не впізнав вас одразу.

— А ти?

— Ми з Олежиком пливемо до дідуся й бабусі в гості. Вчора буря наш катамаран трохи пошкодила ще й каністру з бензином змило. Лишилося тільки півбака пального, ось Олег і пішов у село по бензин.

— То це ви вчора посеред річки в негоду борсалися? Приїду додому, обов'язково батькам розповім, які ви кренделі виробляли,— посуворішав голос Анатолія Борисовича. — Вони хоч знають, де ви зараз?

— Тато з мамою вчора на південь відпочивати поїхали, а нам дозволили човном добиратися до дідуся. Не вперше ж! Погода зранку стояла гарна, а після обіду таке зчинилося! А що ви тут робите, Анатолію Борисовичу?

Той засміявся.

— Ми, виходить, друзі по нещастю. У нас із товаришем, біологом, біда скоїлася: пливли човном до експедиції, а мотор ще позавчора заглухнув і до сьогодні мовчить. Що не робили йому — не заводиться.

— А де ж експедиція?

— Кілометрів з тридцять звідси, за селом, де живе ваш дідусь.

— Ой, Анатолію Борисовичу, знову клює!

Цього разу вчепився язь. А коли прийшов Олег, на кукані вже було і десяток рибин.

Хлопець привітався з Анатолієм Борисовичем.

— Ото біля вашої "казанки" Юрій Сергійович чаклує? А я так і не розжився на пальне,— показав порожне, відро.

— То не біда, Олежику,— промовив Анатолій Борисович,— пального ми тобі дамо. А ти дотягнеш нашого човна хоч до дідусевого села?

— Ну, звичайно. А хто це стільки риби наловив? — здивувався Олег. — Та велика яка!

— Найбільших упіймав він, а невеличких я,— пояснив Анатолій Борисович.

Олег побачив, як засяяли у брата очі.

— Ігорьок у нас рибалка добрий,— похвалив.

— Ну, хлопці,— скомандував Анатолій Борисович,— змотуймо вудки, забираймо рибу — і в дорогу.

До Жовтневого, невеличкого села, де жив дідусь, добралися опівдні... Біля причалу відчепили човен з експедиційним спорядженням і запливли в протоку, де пристали до старезної верби.

— Приїхали! — Олег вимкнув двигуна.— Ви у нашого дідуся бували раніше; Анатолію Борисовичу?

—Аякже. Кілька разів з вашим татком приїздили сюди рибалити.

Олег вискочив на берег, прив'язав до дерева катамаран.

— Подавай, Ігорьку, гостинці!

Обвішані пакунками, піднялися до дідусевого обійстя.

— Напевно, дідусь на роботу пішов, бо в хаті ставні зачинені,— мовив Ігор,— він завше так робить, щоб прохолодно було.

— Дивно,— захвилювався Олег,— татко ще вчора телеграму дав, щоб дідусь нас зустрів.

Хвірточка була замкнена. Знаючи, що те замикання більше про людське око, Ігор швидко відчинив її:

— Заходьмо!

— Хто там галасує? — почувся старечий голос із сусіднього двору. Брати впізнали дідового приятеля.

— А де ж це наш дідусь, Миколо Оверковичу?

— Ще позавчора подався до Одеси. Казав, до вашого приїзду треба деякі снасті поновити, гачків докупити. Днів за кілька обіцяв повернутися. А телеграму від вашого батька отримав я. Ви що ж, своїм ходом прибули?

— Так, наш човен унизу стоїть.

— То ви заходьте. Хочете, дам ключа од дідусевої хати, а хочете — в мене будете жити. Ви також погостюєте у нас, Анатолію Борисовичу?

— Ні,— засміявся вчений,— це в хлопців канікули, а в мене робота. То як,— звернувся до братів,— самі нас одвезете до експедиції чи човна дасте? А втім, чому б вам до дідусевого приїзду не побути в нас? І вам, Микола Оверковичу, клопоту менше, і моїй Віроньці компанія буде.

— А мені що,— відповів старий,— хай хлопці самі вирішують.

— Ми — згодні! — дружно відповіли брати.

ДЕ ЖИВУТЬ ПЕРЛОВІ СКОЙКИ?

Віронька. Як утворюються перлини. Цінного молюска з'їли... свині. Пастка смерті. Катамаран виходить на пошуки

Стрункa, трохи нижча на зріст від Олега, Віронька була вдягнута в такі ж, як і в хлопців, джинси, сорочку захисного кольору, а русяве, вигоріле на сонці волосся намагалася сховати під справжню солдатську пілотку з п'ятикутною зіркою. Поряд з дівчиною стояла велика вівчарка, І коли хлопці намірилися було підійти до Віроньки, собака грізно загарчав.

— Заспокойся, Юнто, це — свої! — втихомирила його Віронька.— Хлопці, то правда, що ви у бурю на човні пливли?

— Та було,— буркнув Олег.— Чому ти не сказала раніше, що збираєшся в експедицію? Можливо, і я б разом з вами поїхав...

— Не сказала, бо знала: татко й мама самого тебе не відпустять. Минулого року, пригадуєш, не дозволили їхати з нами до Чорноморського заповідника!

— Так то ж Чорноморського, а це — недалеко від міста... А чий це в тебе собака?

— Петра Ілліча, сусіди нашого. Зараз він у відрядженні на Півночі, тому довелося нам собаку взяти з собою.

— Віро, а можна буде погратися з Юнтою? — не втримався Ігор.

— А ти, коли хочеш, доглядатимеш собаку, бо у нас з Олегом роботи буде сила-силенна. Знаєте, що татко шукає тут?

— А що?

— Зниклого молюска. Латиною він називається маргаритіфера, а українською — звичайна перлова скойка.

— Теж мені заняття, молюска якогось шукати! — закопилив губу Олег.— Хочеш, Ігоря бери на підмогу, а я знайду собі цікавішу справу!

— Який ти, Олежику, неук! Це ж молюск, у тілі якого зароджуються перлини, що не поступаються якістю морським. Колись у цій річці маргаритіфери було не менше, аніж зараз беззубок. Та ще до революції перлову скойку майже повністю винищили: годували нею качок та свиней, мушлю пустили на блискучі ґудзики. А про коштовні перлини забули. Коли ж похопилися, було пізно. Проте татко вважає, що перлову скойку ще можна знайти. Живуть ці молюски довго — понад вісімдесят років, річка нічим не забруднена, що теж надзвичайно важливо.

— А що з того, як знайдуть тут одну чи дві маргаритіфери? Щоб налагодити промисел перлин, потрібні тисячі молюсків,— промовив запально Олег.

— Зараз йдеться не про промисел,—— діти й незчулися, як до них підійшов Анатолій Борисович,— а про набагато вагоміше: збереження життя виду, як це було зроблено колись з котиками, бобрами, каланами, сагайдаками, соболями. У тридцяті роки бобрів, зокрема, лишилося в нашій країні менш як тисяча особин. Загинули б зовсім, аби не взяла їх

під захист держава: було заборонено полювання на них, організовано заповідники і проведено розселення. А тепер бобри водяться майже в кожній річці. Ось так би зробити і з перловою скойкою! Майже місяць її шукаємо, та, крім черепашок, нічого не знаходимо. І все ж таки, відчуваю, маргаритіфери десь тут повинні бути...

— Анатолію Борисовичу,— подав голос Ігор,— а де їх шукати, в яких саме місцях?

— Водяться перлові скойки в прохолодних, білопіщаних річках з кам'янистим дном і помірною течією. Люблять глибину. Буває, що живуть колоніями. Про їх наявність в річці можна дізнатися по мушлях загиблих молюсків, які течія прибиває до берега.

— Які ж вони? — поцікавився Ігор.— Отут усяких повно!

— Ходімо до намету — покажу! — сказав учений.

З дерев'яної коробки, дно якої встелене ватою, вийняв чималу черепашку. Зблиснув на сонці перламутр.

— Ось вона! — промовив урочисто.— Мушля товста, перламутр щільний! Сплутати її можна хіба що із справжньою перлівницею або беззубкою. Однак перлівниця менша, а беззубка кругліша. Та найголовніше — мушля у них тоненька! То як, хлопці, допоможете нам маргаритіферу шукати?

— Звичайно! Коли почнемо? — загорілися очі у братів.

— Поспішати не слід. Зараз підете до річки й поспостерігаєте за беззубкою або перлівницею, адже вони не лише зовні схожі із маргаритіферою, а й ведуть подібний спосіб життя. Без підготовки до пошуків — зась!

Діти спустилися до річки. Юнта одразу вскочила у воду, тільки бризки полетіли! Віронька прогнала собаку геть.

— Налякала беззубок! Ось вони, голубоньки, стримлять у піску,— взяла принесену з собою банку, поклала на її дно вологий пісок, набрала води й посадила туди одного з молюсків.

Вода встоялась, і беззубка обережно висунула м'язисту ногу, а тоді виважила тіло й поставила його вертикально. Закріпившись у піску, затихла.

— Подивіться на утворення, що неподалік од місця з'єднання стулок. Це так звані сифони, з їх допомогою молюск фільтрує воду,— Віронька поставила банку проти сонця, й тоді стало видно, як із одного з сифонів заструмувала цівка води.

— А як швидко рухаються молюски? — запитав Ігорьок.

— Досить повільно. За годину ледь долають відстань, що дорівнює довжині свого тіла. Вважається, що їхній життєвий простір близько тридцяти метрів. А зараз,— Віронька витягла беззубку з банки,— ознайомимося з внутрішньою будовою молюска. Хоч і жаль різати нашу знайду, та доведеться, мабуть, постраждати їй заради навчання двох "шукачів перлин".

— Віронько,— мало не заплакав Ігорьок,-— не ріж! Краще розкажи!

— Ну гаразд,— погодилася дівчинка.— Обійдемося без насилля. Олег, ти ж учив у школі внутрішню будову беззубки, то, може, дещо згадаєш?

— Спробую,— Олег зробив серйозний вигляд і почав: — Щоб краще зрозуміти будову двостулкових молюсків, уявімо книгу, поставлену корінцями догори. Обкладинка — права і ліва стулки молюска, корінець

— зв'язка, що з'єднує обидві стулки на спинній частині мушлі. Перший і останній аркуш книги — дві лопаті мантії, що охоплюють тіло молюска з правого і лівого боків, а наступні два аркуші аналогічі двом парам зябер з кожного боку тіла. Між двома парами зябер всередині, знаходиться тіло і нога молюска.

Через дихальний сифон вода потрапляє у мантійну порожнину. Спочатку у верхню дихальну її частину, потім, проціджена крізь щілині у зябрах, поступає до нижньої частини мантійної порожнини, а вж звідти, через вихідний сифон, виходить назовні. Пропускаючи вод крізь зябра, молюск забирає з неї кисень, і кров розносить його по тілу. До речі, кров у молюсків не червона, як у людей, а безбарвна. Разе з тим беззубка добуває з води поживу — залишки відмерлих рослин, одноклітинні водорості, бактерії... Молюски виловлюють їх зябрами. на нитках яких розміщені спеціальні війки, що обгортають їжу слизом і спрямовують її у харчові борозенки, а ті — до ротових лопатей. Цікаво, що ротові лопаті "вміють" сортувати харчові частинки на поживні й такі, які треба негайно виводити з організму.

— Оце так! — вихопилося у Віри.— То ти, безсовісний, прикидався, що не знаєш молюсків! Хотів, напевно, впіймати мене на чомусь!

— Віронько, ти, мабуть, забула, що й наш татко біолог! Та Й у школі я навчаюсь не гірше від інших!

— То кого ж мені тепер слухатися? — розгубився Ігор.

— Будемо, братику, слухатися Віроньки — ми ж її гості!

— Скажіть, а де в перлових скойок утворюються оті коштовні камінчики? — нетерпеливилось дізнатися Ігореві.

— Перлини — не камінчики, а органічні утвори, що складаються з речовини, яку виробляє мантія,— відповіла дівчинка,— їхня форма,

блиск і величина залежать від будови молюска І його черепашки. Перлини звичайної перлової скойки найчастіше бувають рожевого відтінку. завбільшки з горошину і лише зрідка досягають розміру квасолини. Вони дуже схожі на крапельку роси.

— У нашої мами є низка перлин! Дуже гарні! — промовив Олег,

— Справді,— підхопила Віронька,— хоч би які були перлини — великі чи малі, білі чи рожеві, золотаві чи блакитні,— вони завжди світяться і переливаються веселковими барвами. Недаремно у легендах перлини називають ангельськими слізьми, що впали з небес і захололи. Про походження перлин існує багато припущень. Дехто вважає, що причиною тут є крихітний павучок, який відкладає у тіло молюска яйця. Оболонки цих яєць, мовляв, служать ядром перлин. Звичайно, це тільки припущення. Але вчені довели: перлини утворюються, коли з якихось причин мантійний епітелій — шар тканини, який покриває мантію,— попадає у глибший, сполучнотканинний шар мантії. Ця частина епітелію розростається й утворює мішечок, який виділяє речовину, з якої формується перлина. Занести епітелій у глибину мантії може пісок, шматочок мушлі або паразит, що туди проникає. До речі, перлини можуть утворюватися не лише в мантії, а й у м'язах молюска.

— А чому перлини так блищать?

— Бо складаються здебільшого з кількох шарів перламутру і конхіоліну.— Віронька підняла черепашку беззубки.— Ось гляньте: блискуче покриття — це перламутр, а за ним лежить конхїолін. А ви, до речі, знаєте, що перлини "живуть" лише півтораста років? Потім вони висихають, конхіолінова речовина руйнується, і кольори блякнуть.

— Пояснюєш ти, Віронько, не гірше од професора, зауважив Олег.— Може, скажеш іще і про найбільші перлини, відомі людям?

— Розповідають, що син одного туземного вождя на Філіппінах, купаючись з друзями, часто пірнав і діставав з дна гарні камінці, уламки коралів, молюсків. Одного разу за пустощами приятелі не помітили, що їхній товариш зник. Через деякий час його знайшли мертвим. Руку хлопця міцно затис величезний молюск тридакна. Коли стулки цієї майже півтонної "пастки смерті" (так називають цього молюска місцеві жителі) розбили, то виявили в них велику перлину. Вона важила понад шість кілограмів!

Через деякий час захворів другий син вождя. Лікар, що врятуїши його, одержав як винагороду цю чудову перлину. Згодом вона потрапила до нью-йоркських ювелірів. З усіх відомих перлин філіппінська була найбільша. Менші екземпляри траплялися частіше. Наприкінці минулого століття на виставці в Лондоні експонувалася дивовижна перлина, що складалася з дев'яти зрощених між собою зерен. Формою вона нагадувала хрест. А на початку нашого століття поблизу австралійських берегів знайшли перлину, що дістала назву Зірка заходу, вона була завбільшки з горобине яйце і важила десять грамів.

Брати, дивуючись обізнаності Віроньки, тільки переглянулись між собою...

Для початку вирішили поїхати на катамарані вгору по річці й скласти карту місць, де можна шукати звичайну перлову скойку.

— Агов, діти! — почувся від намету голос Анатолія Борисовича, який цілий ранок чаклував над мікроскопом.— Ходіть-но сюди, покажу вам щось цікаве. Подивіться в окуляр!

Першою глянула Віронька.

— Ой, щось крутиться!

— Те "щось",— усміхнувся вчений,— зародок справжньої перлівниці. Бачите, який він неспокійний, крутиться, немов білка в колесі. Вперше помітив це явище винахідник мікроскопа Антоні Левенгук... Мине час, і зародок перетвориться у вільноплаваючу личинку — глохідій, що надто важливо для розселення малорухливих молюсків. Невеличкі стулки глохідія зазубрені, на них багато гачечків, є в личинки й орган, що виділяє довгу та липку нитку — біссус.

Крихітний глохідій сновигає у водоймі, поки на його шляху не трапиться риба — харіус, окунь тощо. Тоді він чіпляється до їхніх плавника або зябер і оточує себе оболонкою, так званою цистою. Майбутнє глохідія забезпечене: паразит швидко розвивається за рахунок риби. Через два місяці, набувши всіх ознак дорослого молюска, відчіплюється від риби і падає на дно. Мандрівки завершені, розпочинається звичайне для молюсків життя.

Ну, либонь, на сьогодні досить науково-популярних лекцій. Що робитимете зараз?

— Підемо на катамарані вгору по річці — хочемо нанести на карту місця, де б могли жити перлові скойки.

— Молодці! Тільки уважно й без поспіху обстежте ті ділянки, а до колекції беріть не лише черепашки маргаритіфери, а й інших молюсків, і не забудьте зазначити місця, де їх братимете. Це дуже важливо!

— Гаразд. Татку, я приготую бутерброди, й ми пообідаємо в дорозі.

— Добре. Тільки візьміть ще й казанок, пшона, картоплі, солі — юшку зварите.

Мотор завівся одразу. За кермом сидів Ігор, а Олег з Віронькою розклали карту й уважно розглядали дно річки.

— Глуши мотор, братику,— скомандував Олег.— Поглянь, Віронько, яка глибина, і дно непогане — пісок з камінням. До того ж і молюсків усяких чимало. Нанесемо на карту?

— Обов'язково.— Віронька відшукала на карті вигин річки і синім олівцем поставила хрестик.— Пливімо далі!

Додому повернулися під вечір. Анатолій Борисович, побачивши, що продукти цілі, здогадався — діти не варили юшки,— І розсердився. Але, ознайомившись із наслідками їхньої роботи, похвалив. Потім звелів:

— А зараз — вечеряти! І спати. В експедиції закон: вставати разом із сонцем.

СЛІДИ ВЕДУТЬ ДО СУНИЧКИ

Знайомство з сільськими хлопцями. Шлях перепинили пороги. Знахідка віку? Непередбачена зупинка

Хлоп'як руйнував гнізда. Великим заступом з розгону нівечив крутий берег, на якому поселилися щурки. Брили землі скочувалися аж до води, над ними носилися пташки. Деякі майже черкали крильми руду вигорілу чуприну руйнівника, але той не зважав і копав, намагаючись добратися до кінців нірок.

— Що ти робиш? — Віронька вихопила в нього заступ. Хлопець нарешті розігнувся, витер з чола піт.

— Хіба не бачите? Добираюся до гнізд! — заблимав вигорілими віями.

— Навіщо?

— Хочу повикидати яйця, а пташенят потопити. Не дають жити нашим бджолам ці птахи,— і знову взявся до роботи. — — І ти справді думаєш, що щурки — вороги вашої пасіки?

— Аякже. Сам бачив — хапають бджіл. А взагалі, яке вам до цього діло? Ідіть собі, бо хлопців покличу!.. — однак, побачивши Юнту, замовк.

— Потрібні їм твої бджоли! — не звертаючи уваги на погрозу, заговорив Олег.— Вони більше мошкарою, комахами шкідливими живляться, ґедзями, наприклад. Та ще й хапають заклятих ворогів бджіл — бджолиних вовків і шершнів, які теж завдають чималих збитків бджільництву. Знищиш гнізда пташок, полетять вони звідси, тоді побачиш, якого ти лиха накоїв.

— Та хіба ж я знав? — знітився хлопець.— Коли так,— витяг він із землі заступ,— нехай собі живуть. Ходімо, я вас медом пригощу, учора качали...— сказав примирливо.

— Спасибі, нам ніколи,— відмовилася Віра.— А ти не чіпай пташок, бо вони друзі наші, а не вороги.

Хлопець кивнув головою, і невдовзі його руда чуприна зникла за кущами.

Над гніздами іще тривожно літали щурки.

Діти вже сідали в катамаран, коли до них наблизилися троє хлопців. Серед них був і новий знайомий.

— Дід ось меду вам передав,— рудий простяг Віронці горнятко,— та й налаяв, що я тих щурок зачепив. Запрошував вас на пасіку...

Віра подякувала хлопцям за мед.

— Приходьте й ви до нас увечері у гості. А як вас звати?

— Мене — Роман,— подав усім по черзі руку меткий білявий хлоп'як. — А це — Павло,— вказав на присадкуватого, кремезного.

— А тебе ж як звати, губителю природи? — усміхнулася Віра до рудого.

— Пилипко! А ми знаємо — ви з експедиції. Павло учора вас бачив біля наметів. Що ви робите тут?

— Ви у який клас перейшли? — взяла у свої руки ініціативу Віра.

— У восьмий, а що?

— Тоді, мабуть, знаєте про молюсків, у тілі яких зароджуються коштовні перлини?

— Так то ж у морських,— гмикнув Павло,— а наші хіба що качкам па їжу годяться.

— Отож-бо й воно, хлопці, що у вашій річці жили колись молюски, яких називають перловими скойками. У їхніх тілах теж зароджувалися коштовні перлини.

— Віра правду каже,— підтвердив Олег,— ось ми й шукаємо цих молюсків. Якщо вдасться знайти — оголосять ці місця заповідними, а через деякий час знову перлових скойок буде багато.

— Цікаво! Ми б теж допомагали вам, але у нас коні й пасіка...

— А ви що, коней пасете? — зрадів Ігор.

— Пасемо, бодай їм!..

— А проїхати на коні дозволите?

— Приходь, хоч цілий день їздитимеш!

— Олежику, відпустиш?

— Почекай, Ігорю. Я ось що хочу запитати у вас, хлопці. Вам ніколи не доводилося бачити на березі річки великих товстостінних черепашок?

— Тут — ні. А ось трохи вище, де впадає Суничка, бачили. Ми їх у школу приносили, й учителька говорила, що то якісь викопні мушлі.

— Ви б не могли показати те місце?

— А чого ж. Попросимо дідуся, щоб за кіньми подивився, і за півгодини тут будемо. А ваш човен витримає усіх?

— Звичайно! То ми чекаємо!

Невдовзі хлопці повернулися.

— На півдня дідусь відпустив,— радісно повідомив Пилипко.— А ще казав — ті молюски, яких ви шукаєте, справді жили у нашій річці. Тут до революції німець якийсь побудував було невеличку фабрику, виготовляли на ній ґудзики з черепашок. А пізніше стали годувати молюсками качок та свиней. І ще казав дідусь, якщо ми знайдемо бодай небагато молюсків, щоб одного собі взяли. Ними добре лікувати коням очі...

Нові знайомі по черзі сідали за кермо катамарана, а Віронька з хлопцями всю дорогу оглядали дно річки, однак нічого цікавого не побачили.

— Ось і Суничка,-— показав рукою Пилипко.

Гирло Сунички було видно здалеку. Величезні камені утворювали поріг, і вода між ними вирувала, пінилась.

— Такі пороги навіть катамарану не під силу! — сказав Олег і причалив до берега.

Діти вилізли з човна, прив'язали його і рушили вгору вздовж Сунички.

— Ось вони, ваші перлові скойки, чи як їх там!

Віронька й Олег кинулися до берега, вкритого різними черепашками. Яких тут тільки не було: І великих і малих, і товстих і тоненьких, і круглих і довгастих...

— Це — беззубка, це — перлівниці річкові. А звичайних перлових скойок щось не видно!

— Напевно, вгору по Суничці треба йти,— розмірковував Пилипко.

— А як катамаран через ці пороги перетягнемо?

— Човна залишимо,— а самі — пішки! — запропонував Роман.— Обов'язково знайдемо їх, я знаю гарні місця — пляжі там чудові, а молюсків так багато, що з води вийти важко — ненароком можна ногу врізати.

— Скільки ж ходу до тих місць, Ромцю?

— Далеченько, але до вечора справимося.

— Таж дідусь відпустив вас лише на півдня?

— Де він подінеться, постереже й до вечора!

— Так негоже! — втрутилася в розмову Віра.— До того ж і ми своїх не попередили, що затримаємося.

— Зробимо так,— підсумував Олег,— зараз повернемося додому, розкажемо про все Анатолію Борисовичу, може, він і сам захоче завтра з нами піти, а ви, хлопці, вмовте дідуся, щоб відпустив вас на цілий день. Згода?

— Гаразд!

А Роман вніс іще одну пропозицію:

— Давайте візьмемо пару коней і перетягнемо катамаран у Суничку.

— Чудова думка! — похвалив його Олег.— Тільки чи дадуть нам коней?

— Аякже! Задля справи ж!

Анатолій Борисович підтримав дітей і погодився їх супроводжувати.

— А зараз, друзі, хочу познайомити вас із цікавою людиною — письменником-фантастом Чебердою.

З намету вийшов кремезний, з широкою сивою бородою чоловік, привітно усміхнувся.

— То це і є ваші помічники? — підніс руку у привітанні,— Добридень, шукачі пригод! — Міцно потиснув кожному руку.

— Єгор Антонович прибув до нас у важливій справі,— почав пояснювати вчений.

— Краще сам розповім,— зупинив Анатолія Борисовича фантаст.— Кілька років тому, друзі, натрапив я в архіві на старезну грамоту. У ній повідомлялося, що якийсь монах знайшов в урочищі неподалік від гирла Сунички багато велетенських кісток, а біля них брилу з дивовижним малюнком. У грамоті й малюнок той уміщено: ну справжній тобі космічний корабель. Щодо кісток, то тут у мене сумнівів немає, адже в наших місцях водилися колись тварини-гіганти. А ось малюнок не дає спокою, адже зараз стільки говориться про існування позаземних цивілізацій — були, мовляв, випадки, коли нашу планету відвідували їхні представники. Можливо, на тій брилі й зафіксовано одні з таких відвідин?

Шукаю вже давно — і все марно. Залишилося обстежити Червоне урочище. Знаєте, де воно? — звернувся до хлопців. Ті, збентежені почутим, тільки головами кивнули.

— Ну й жартівник ви, Єгоре Антоновичу,— засміявся Анатолій Борисович,— наука, ви ж знаєте, подібних фактів ще не має.

— Фантастика, Анатолію Борисовичу, нерідко робила такі передбачення, які потім ставали науковими концепціями. Я розумію, у вас свої завдання, власні клопоти, однак просив би — давайте сходимо разом до Червоного урочища, понишпоримо в ньому. Не забувайте, Анатолію Борисовичу, подібні знахідки називаються знахідками віку!

— Тоді вважайте, що її вже зробили наші хлопці,— промовив несподівано Пилипко.— Торік вони були там і знайшли силу-силенну велетенських кісток. Привезли їх цілу підводу, щоб здати заготовачу: хотіли на виручені гроші купити два гарних намети, такі, знаєте, з голубим верхом. Так в них ті кістки не прийняли. Сказали — старі дуже. Вони їх і викинули.

— Як "викинули"? Куди? — розсердився письменник.— А чи знають вони, що ті кістки законом охороняються?

— Єгоре Антоновичу,— закліпав очима Пилипко,— я ж з ними не був. А хлопці казали, що там кісток ше багато лишилося. Й десятьма підводами не вивезеш.

— Анатолію Борисовичу, друже,— заблагав Єгор Антонович.— подаруй мені один-однісінький день, га?

— Добре,— погодився вчений.— Пилипку, це урочище нам по дорозі?

— Трохи не з руки, однак, повертаючись, ми можемо залишити катамаран і пройтися пішки кілометрів з п'ятнадцять. Там яри великі. круті, є й печери глибокі. Але заходити до них небезпечно: завалити може.

— Отже, Єгоре Антоновичу, ви зранку прямуйте до Червоного урочища, а ми, повертаючись з походу, зайдемо туди.

Катамаран тягла пара білих коней. Його понтони — видовжені баки, зняті із старих винищувачів і подаровані таткові знайомим генералом,— виявились досить міцними і на суші — ковзали по траві, немов лижі по снігу. Кіньми правив Ігор. Тримаючи їх за вуздечки, він ішов попереду, вибираючи рівну дорогу.

— Но, любі мої, но! — від переживання за нову для нього справу в хлопця навіть чуб змокрів.

— А тепер, Ігоре, дай мені покомандувати,— сказав Анатолій Борисович, коли вони підтягли човна до самої річки.— Хлопці, тримайте катамаран так, щоб він з берега рівно зсовувався.

Вчений вибрав пологий спуск, відчепив посторонки. Хлопці обліпили човен, посунули його, і незабаром він гойдався на хвилях Сунички.

— Тепер, Павлику, відведи коней у табун. Чекай нас з перемогою і допомагай дідусеві. А ми, Єгоре Антоновичу, давайте звіримо маршрут. Хоч би там що сталося,— а в поході всяке трапляється, чекайте нас на правому схилі того яру, де глину беруть. У дорогу!

Діти всілися в човна, за кермо взявся вчений.

Пливли вже кілька годин. На заквітчаних берегах деінде маячили невеликі скелясті пагорби, зрідка порослі чагарниками. Вдалині виднівся ліс. Зупинки не робили, хотіли завидна добратися до мети. Анатолій Борисович поглядав на дно річки і задоволено мружився:

— Можуть бути тут перлові скойки, можуть бути!

За поворотом почувся шум води. Пилипко здивувався:

— Нема тут ніяких водоспадів!

За кілька хвилин катамаран виніс мандрівників до дамби, з якої через три великі труби спадала вода, розсипаючи довкола міріади бризок.

— Минулої весни тут нічого не було! — виправдовувався Пилипко.— Бачите, все нове, побудували нещодавно...

Зупинили мотор, вийшли на берег. По обидва боки гідроспоруди тяглися канали, що постачали водою навколишні поля.

— Оце так сюрприз! — зажурилися діти.— Що ж робити? Тут і коні не допоможуть!

— Витягнемо його на берег,— запропонував Олег,— бензин зіллємо, натягнемо тент, і нехай собі стоїть човен. А самі підемо лісом.

ЛІСОВІ ПРИГОДИ

Ігоря вкусив вуж. Озеро. Як полюють черепахи. Зеленухи живуть на деревах

Ліс густішав. Почали стрічатися ялини, під ногами зачавкала волога.

— Отут стережіться гадюк,— попередив Анатолій Борисович.— А щоб почуватися певніше, давайте виріжемо палиці з ліщини. Гілочку вибирайте таку, щоб рогачик на кінці був.— Анатолій Борисович швиденько обстругав кору на рогачику і вручив Ігореві.

— А це тобі, Віро. Ви, хлопці,— до Олега й Пилипка,— самі виріжете, я навчу вас, як користуватися цією зброєю. Передусім знайте, що гадюка сама не нападає на людину, навпаки — намагається бути від неї подалі. Коли ж наступите на неї — начувайтеся, гадюка одразу ж зреагує. Ось тоді, коли вона намагатиметься згорнутися в кільце, щоб спружинити й кинутися на вас, не гайте часу і рогачиком притисніть її до землі. А зараз — уперед!

Проминули густі зарості папороті, натрапили на непрохідну стіну бруслини, обплутаної колючою ожиною. Вона ще цвіла, лише подекуди виднілися зелені плоди.

— Прийти б сюди принаймні через місяць,— зітхнула Віронька,— досхочу б наїлися ягід і на варення назбирали б!

— Моя ти хазяєчко! — погладив Віру по голові батько.— А он те дерево бачите? Як воно називається!

— Дика яблуня!

— Сюди пташки занесли колись зернятко. її плоди — ласощі для ліс івих мешканців.

— Гадюка! — Ігор прожогом метнувся вбік від куща і навіть про рогачик забув. Олег кинувся братові на поміч. Мить — і він пришпилив плазуна до землі.

— Тримай її, Олежику, міцно,— поспішив йому на допомогу вчений,— а ви всі будьте обережні!..

— Анатолію Борисовичу,— подав голос Олег,— це не гадюка, а вуж. Я зопалу не роздивився.— Хлопець узяв вужа в руки.— Дивись, братику, ось жовті плями по боках голови і темна зигзагоподібна смужка вздовж спини,— таких ознак гадюка не має.

Ігорьок обережно підійшов до брата.

— Дай-но і я потримаю його! Вужику, гарненький,— погладив вужа і враз скрикнув: — Ой! Він укусив мене! — Вуж випав з рук.

На великому пальці відразу з'явилася крапля крові. Ігор замахнувся палицею.

— Стривай,— зупинив його вчений,— вуж не винний, ти його притис, а твоїх лагідних слів він не зрозумів, от і захищався. Нехай собі повзе, а я змажу пальця йодом, І все минеться.

Натуралісти заглибилися в ліс, у якому майже зовсім зникли сосни, а натомість все більше стали траплятися черемха, горобина, ліщина й вільха.

— Десь близько має бути вода,— мовив Анатолій Борисович.

І справді, невдовзі перед мандрівниками з'явилося дзеркало лісового озера. З-за хмари блиснуло сонце, вода в озері стала синьою-синьою.

— Глибоке!

Підійшли до берега. Колись озерце, мабуть, зовсім сховане було великими деревами, а зараз від них самі пеньки лишилися.

— Ось і гадюка! —— Вчений притис рогачиком гнучке звивисте тіло. — Олежику, подай-но мені ще й свого патичка!

Хлопець подав Анатолію Борисовичу рогачика, той притис ним гадюку до землі майже біля самої голови, а свого рогачика вивільнив. Гадюка відразу ж обвилася навколо патичка, намагаючись вирватися. Вчений двома пальцями міцно взяв її біля голови й підніс над землею. Тіло гадюки враз обвисло.

— Йдіть сюди, діти,— покликав Анатолій Борисович.— Бачите, який у гадюки язик роздвоєний. А це — отруйний зуб! Погляньте, який — він гострий, і на кінчику блищить коричнева краплина. То отрута, яка від спеціальної залози канальчиком усередині зуба виходить на його

поверхню. Укус гадюки смертельний для багатьох тварин, особливо невеликих. Для людини він теж небезпечний, однак рідко закінчується смертю. А що треба робити, Віронько, коли вкусить гадюка?

— Треба швиденько перев'язати руку чи ногу вище від укусу, вичавити з ранки якомога більше крові й промити ушкоджене місце марганцівкою.

— Правильно, дочко! Ігорьок, то що ми зробимо з гадюкою?

— Вб'ємо!

— А ти як вважаєш, Пилипку?

— Я згоден з Ігорем!

— А ти, Олежику?

— Я проти.

— І я проти,— подала голос Віронька.— Кусає гадюка лише тоді, коли її зачепиш. А скільки вона шкідливих тварин знищує!

До того ж, любі хлопчики, гадючу отруту використовують для виготовлення ліків. Отож нехай живе! А зараз дивіться: кидаю гадюку в озеро!

Гадюка впала у воду й відразу ж попливла, вистромивши голову. Усі затихли, спостерігаючи за нею. Раптом неподалік почувся сповнений відчаю крик якоїсь тваринки.

— То передсмертний крик жаби,— пояснив Анатолій Борисович,— напевно, її вхопив якийсь хижак. Ходімо глянемо!

Облишили кущ верболозу.

— Так і є. Вуж, бачите, поласував зеленою, тільки ніжки стримлять із рота. Запізнилися трохи, а то подивилися б, як жаба сама вужеві в пащу лізе. Раніше вважали, що вуж гіпнотизує жаб. Насправді річ ось у чому: жаба дуже погано бачить і кидається лише на рухомі предмети. Ось вуж і піддурює її: помахає перед носом жаби роздвоєним язиком і сховає його, а та — все ближче й ближче до страшної пащі. Коли ж збагне, що небезпека невідворотна,— встигає лише крикнути.

— Може, визволимо нещасну? — мало не плакав Ігор.

— Пізно. Жаба, напевно, мертва. Таке життя, Ігорьку. Щоб продовжити своє існування, хижі тварини мусять поїдати інших.

— Анатолію Борисовичу,— озвався Олег,— треба, мабуть, риби на юшку наловити!

— Я не заперечую, однак тут уже є рибалка.

— Де? — озирнулися на всі боки діти.

— В озері,— засміявся вчений.— Бачите, що плаває на поверхні води?

— Якісь шматочки білясті...

— То риб'ячі плавальні міхурі. А коли маєте терпіння, можемо й мисливця побачити. Давайте причаїмося ось за цим кущиком.

— Не туди дивитесь,— промовив незабаром учений,— погляньте, хто он там вилазить на пісочок.

— Черепаха!

— Тихше! Це — дуже обережна тваринка.

Черепаха вилізла на берег. Стало видно темно-зелений панцир, плоску, ледь видовжену голову. Тваринка рушила у заростi трави.

— Спіймати? — прошепотів Ігор. Вчений заперечливо похитав головою:

— Краще дізнаємося, чого вона туди подалася.

Черепаха повернулася, тримаючи в щелепах жабу, й одразу ж залізла у воду. Невдовзі знову вилізла на пісок, стала грітися на сонці.

— А тепер спробуй її впіймати! — наказав Ігорю вчений.

Той обережно пішов до берега. Черепаха дрімала. Ігор був од неї за кілька кроків, як під ногою тріснула галузка. Черепаха шмигнула до води, Ігор стрибнув за нею. Однак спізнився — черепаха вже пірнула. тільки бульки на поверхні лишилися.

— А що, не так легко її спіймати? — засміявся Анатолій Борисович.— Поглянь краще, як вона по дну мандрує.

Крізь прозорінь води було добре видно черепаху, яка досягла зелених водоростей і сховалася в заростях.

— А як ви думаєте, чого вона жабу потягла у воду? Не знаєте?

— Щоб, розтерзавши її, проковтнути шматочками. Без води ставкова черепаха цього зробити не може. Ого, та тут черепах багато! Гляньте, що вони виробляють!

Посеред озерця збурилася вода, й на поверхню випірнула черепаха, а потім риба.

— Вони що, б'ються? — здивувався Олег.

— То — смертельний поєдинок. Черепаха напала на лина.

— Так він же великий!

— Черепаха прокушує рибі черево й чекає, поки та знесилиться.

Лин знову з'явився на поверхні. Діти закричали, щоб сполохати черепаху. Коли хвилі розійшлися, все заспокоїлося.

— Будемо ловити рибу? — перепитав учений.

— Якось не хочеться,— відказав Олег.— Може, іншим разом, га?

Знову попали у зарості ліщини. То там, то сям виднілися горіхи.

— Добрий урожай буде! Ви сюди ходите, Пилипку, по горішки?

— Усім класом. Назбируємо їх по кілька мішків.

— На всю зиму вистачає? — позаздрила Віроиька.

— Та ти що! Ми в лісництво їх здаємо! А на зароблені гроші влітку їздимо на екскурсії. Минулого року, приміром, були в Асканії-Нова, а цього разу до Москви збираємося.

— Анатолію Борисовичу,— покликав із-за куща їгорьок,— погляньте, скільки тут жабенят на кущі зібралося!

— Це не жабенята, а дорослі жаби. їх називають древесницями, або ще зеленухами. Вони вміють прудко лазити по деревах і присмоктуватися до їхніх листочків. Цікаво, що колір зеленухи дуже мінливий. Звичайно вони бувають зверху ясно-зелені, під колір листя, а знизу сріблясто-білі. Ці кольори розмежовані, придивіться, чорною смужкою з жовтою оторочкою. Після того як древесниця полиняє, а це відбувається що два тижні, вона стає попелясто-блакитною, потім блакитно-зеленою, а тоді знову набуває кольору листя.

— Анатолію Борисовичу,— озвався Пилипко,— а зеленухи увесь час на деревах живуть?

— Влітку, як гарна днина, вони сидять, вичікуючи здобич, на листках; у дощ ховаються; коли негода триває довго, залазять у воду. Як надходять холоди, зеленухи зариваються у мул і засинають на всю зиму. Прокидаються навесні раніше од усіх жаб.

— А як їм вдається так добре лазити по деревах?

— Присоски, що на лапках, допомагають. Еге,— глянув на годинник Анатолій Борисович,— з такими допитливими натуралістами, як ви, довго будемо добиратися до перекату. Як ти думаєш, Пилипку, сьогодні встигнемо туди?

— Мабуть, ні. Ще довго йти треба.

— Тоді, друзі, заночуємо тут. Вода недалеко, курені зробимо з гілок.

— Ой, Анатолію Борисовичу,-— затурбувався Пилипко.— я ж обіцяв увечері вдома бути!

— Не журися, хлопче, коли ти спав, я був у дідуся і домовився, що протримаємо тебе стільки, скільки знадобиться для справи.

— Ох, і заздритимуть мені Ромця й Павло!

ВЕГЕТАРІАНЦІ

Салат з кульбаби. Планарія. Цвіт папороті. Паляниці з німфеї

— Татку,— промовила Віра,— ми ж їсти не брали з собою...

— У лісі, дочко, з голоду не пропадемо!

— Анатолію Борисовичу, може, кабана вистежимо, у вас же рушниця є! — загорілися очі в їгорька.

— Ну хто ж кабана б'є без ліцензії, та ще й улітку! Я вас збираюся, друзі, перевести на вегетаріанське харчування!..

Знову підійшли до озера. У тому місці в нього впадав невеличкий струмок, і вода була чиста-чиста. Неподалік росли лілеї. Анатолій Борисович довгою палицею підчепив одну з них і потяг з води довжелезне, вкрите темними плямами кореневище. Вчений мало не впав у воду, бо кореневище відірвалося, в руках у нього залишився тільки великий листок німфеї.

— Погляньте, друзі, який він гарний: росте у воді, а завжди сухий. І знаєте чому?

— Бо зверху вкритий восковим нальотом!

— Правильно, Олег. А знаєш, чим іще цікавий листок лілеї? Дай-но сюди ніж!

Анатолій Борисович відрізав кінчик черешка, занурив листок у воду і подув через отвір. На листку з'явилося безліч крапельок повітря.

— На поверхні цього листка мільйони дрібних отворів, крізь них і проходить повітря. У листку лілеї його завжди багато, тому-то він ніколи не тоне.

Анатолій Борисович кинув листок у воду, і той поволі поплив.

— Однак нам треба-таки дістати кореневище. Спробуємо цим сучком,— знову підважив рослину.

Цього разу спроба вдалася.

— У кореневищі німфеї майже п'ятдесят відсотків білка і двадцять — цукру. Можна спекти смачні млинці. Та це — пізніше.

Гострим мисливським ножем Анатолій Борисович обчистив кореневище, розділив його на тоненькі смужки.

— Покладіть їх, хлопці, на сонці, нехай сушаться. А ми ще щось їстівне пошукаємо. Цю красуню знаєте? — показав струнку рослину з довгим, немов у жита, тільки значно більшим листям та коричневими оксамитовими качалочками.

— Авжеж, знаємо, це рогоза, її пагони їсти можна!

— Поласуємо,— стрибнув у воду Пилипко,— тобі,Ігорьку, як меншому, першому дам!

— Чекай-чекай, Пилипку,—зупинив його вчений.— Рослини, що ростуть у воді або поблизу неї, їсти сирими не можна, адже до них легко потрапляють личинки паразитів. Тому-то молоді пагони рогози, хоч які вони смачні, доведеться відварити. До речі, кореневище рогози також тягніть на берег, у ньому багато крохмалю, цукру й білкових речовин. Почистимо, висушимо, перетремо на борошно.

— Уявляю, які то будуть млинці! — чмихнула Віра.

— Це ти даремно, доню. Колись у Астрахані з рогозового борошна пекли не лише хліб, а й смачні пряники. Пилипку, й тростини не обминай. Молоді пагони зваримо...

— Анатолію Борисовичу, тут горіхи якісь ростуть у воді, рогаті такі.

— То, Пилипку, чилім. Горіхи дуже поживні, однак у наших краях ця рослинка зараз зустрічається дуже рідко, ти її не чіпай — нехай росте. А ось,— перевернув учений камінець, що лежав у воді.— хижа планарія.

Діти ледь розгледіли маленького зеленуватого черв'ячка.

— Теж мені хижак! — пирхнула Віра.— Крокодил!

— Зовнішність іноді зрадлива,— зауважив Анатолій Борисович.— Планарія ховається під камінням, між листям очерету або на нижньому боці листя водяної лілеї. Нападає на дрібних тварин, приміром, рачків, відриває од них шматочки і ковтає їх.

Анатолій Борисович знайшов невеличку калюжу з піщаним дном, посадив туди равлика й, коли вода в калюжі встоялася, кинув туди планарію. Черв'ячок завмер, потім підняв передній кінець тіла.

— Там у нього чутливі щупальця,— пояснив учений.

Відчувши здобич, планарія підповзла до равлика, який висунувся з мушлі, залізла на нього й добралася до тіла. Мить — і равлик сховався у мушлю.

— А планарія,— сказав Анатолій Борисович,— встигла-таки відірвати шматочок равликового тіла. Звичайно планарії полюють гуртом і тоді

равлика живим не залишають. До речі, планарії цікаві ще й тим, що можуть довго голодувати. Вони живуть понад рік, не отримуючи ніякої їжі! Мають також дивовижну здатність до відновлення. Під час одного з дослідів їхнє тіло розчленували на кілька частин і з кожної виростав черв'як. Однак за розмовами, бачу, ми можемо залишитися голодні.

— Татку, а тут суниць лісових скільки! — вигукнула з-за куша Вїронька.— їж, Ігорьок! — простягла хлопцеві пригорщу соковитих ягід.

— Чекай-чекай, доню! Треба спочатку приготувати обід. Ти, Олег, знаєш, яке з себе молодило?

— Аякже. Схоже на капусту, росте на піщаних грунтах.

— Назбирай нам десятків зо два. Було б непогано, якби ще й заячої капусти знайти трохи. А тобі, Ігоре, відома рослина, яку називають огіркового травою, або бурячником? Тоді пошукай її ось у тих заростях. Віронько! Тобі медуниця не траплялася?

— Її повно тут!

— Принеси пучечок!

Анатолій Борисович вишпортував із землі невеличкі рослинки з перистими листочками, вкритими знизу білим шовковистим ворсинням. Рослинки ці з'єднувалися між собою повзучими пагонами, І, коли вчений витягував одну з них, за нею тяглися інші.

— Навіщо ви гусячу лапку викопуєте? — Ігор приніс жмут огіркової трави.

— Молоді листочки покладемо в салат, корінці висушимо й теж на борошно перетремо. А ти, бачу, швидко виконав завдання. Тепер піди й пошукай мишачого часнику. Суцвіття в нього рожево-лілове.

— Знаю!

Олег з Вірою принесли по оберемку рослин.

— Навіщо стільки нарвали? — спохмурнів Анатолій Борисович.— Більше так не робіть — у лісі, як і скрізь, треба брати лише необхідне! Ви даремно загубили багато рослинок. А тепер ходімо на лужок кульбабу збирати.

Діти збирали молоді листки кульбаби, Анатолій Борисович виривав рослинки з корінням.

— У цих корінцях є і яблучна кислота, і цукор, І багато інуліну — крохмалистої речовини, що при прожарюванні перетворюється в цукор. Підсмажені корінці кульбаб солодкуваті, з ними можна пити чай. А тепер нумо готувати салат. Олег помиє рослини, відбере молоді листочки, а ти, Віронько, їх покриши і змішай. І солі трішки поклади,— подав доньці похідну сільничку.

Лісовий салат удався на славу.

— Віронька з Ігорьком можуть суницями поласувати! — розвів багаття Анатолій Борисович.— А ти, Олежику, принеси трохи води, швиденько відваримо молоді пагони рогози та тростини. Це тим, кому ягід не вистачило,— пожартував...

— Ой, смачне яке, немов спаржа! — ласували хлопці відвареними пагонами рогози.

— Делікатес! А зараз спробуйте варених пагонів тростини! Наїлися? Тепер біля вогнища досушимо корінці...

Відтак узялися будувати житло. Великий курінь вирішили зробити для хлопців, а трохи менший — для Анатолія Борисовича і Віроньки.

Вибрали місце під велетенською ялиною. Каркаси зробили з вільхи, а з ялини нарубали гілок і вкрили ними курінь. Ще й всередині заслали ялиновими гілками.

— А тепер, хлопці,— Анатолій Борисович задоволено оглянув житла, — давайте висушене перетремо на борошно оцим камінням!

— Немов первісні люди! — засміялася Віронька, побачивши, як вони трудяться.

— Багато сміятимешся — не дамо добавки! — Анатолій Борисович підігрів воду, замісив у казанку борошно й, хитро підморгнувши, кинув туди трохи дріжджів. Поставив казанок у попіл, ще й накрив його зверху своїм светром.

— Запасливий ти, татку,— Віронька помітила маніпуляцію з дріжджами.

— У походах інакше не можна,— одказав їй Анатолій Борисович.

Повкладалися, однак спати не хотілося. Віронька щось розпитувала тата, той їй стиха відповідав. У курені хлопчиків точилася якась суперечка.

— Анатолію Борисовичу,— гукнув Пилипко,— а ви знаєте, що сьогодні ніч на Івана Купала?

— Знаю. А що?

— Адже поблизу куреня папороті росте видимо-невидимо. Може, й ми пошукаємо її цвіт?..

— А ще піонер,— одказав Олег,— забобонам усяким віриш!

— Ну що ж,— погодився Анатолій Борисович,— у кого є бажання — одягайтеся, підемо шукати "щасливу" квітку.

— Ура! — застрибав на одній нозі, вдягаючи штани, Ігор.— Якщо знайдемо чарівну квітку, замовимо їй, щоб показала, де шукати перлову скойку.

— Татку, я боюся! Далеко від мене не відходь,-— прошепотіла Віра.— Я, звичайно, не вірю ні в які чудеса, але все одно трохи

лячно...

Надворі зовсім стемніло. У лісі тихо-тихо, тільки жаба десь в озері квакне чи рибина скинеться. Пройшли в долину, де багато папороті. Ігорьок узяв брата за руку.

— Чого ти?

— Я разом з тобою!..

— Не бійся! — стиснув йому руку Олег.

— Може, повернемося? —— запитав Анатолій Борисович.

— Ні! — гуртом.

— Анатолію Борисовичу, я збігаю по рушницю!

— Не треба, Ігорьку, у мене ніж мисливський при собі.

— Світиться! Анатолію Борисовичу, хапайте! — закричав Пилипко.— Та хапайте ж, бо зникне!

— Чого ж ти сам не хапаєш? — засміявся вчений.

— Боюся!

— Справді світиться, татку! І я боюся!

Анатолій Борисович накрив місце, що світилося, долонею й вирвав листок папороті.

— А тепер ідіть сюди, я вам покажу "цвіт папороті". Ану, Олежику, засвіти ліхтаря!

На долоні Анатолія Борисовича лежали... два черв'ячки.

— Оце вам і розвінчана легенда, друзі. Світяться ось ці черв'ячки, яких так і називають — Іванові черв'ячки.

— Чому ж вони зараз не світяться?

— Бо злякалися!

— Анатолію Борисовичу, а як відбувається це свічення?

— Таке світло випромінюється, коли в живому організмі є дві речовини — білок люциферин і фермент люцифераза, який окислює цей білок. При окисленні виділяється енергія, що викликає свічення. Якраз до таких організмів і належить Іванів черв'як.

Ще сонце не зійшло, а на ялині вже заметушилися пташки. Увечері ніхто не помітив, що на верховітті дерева влаштували собі житло сірі чаплі. Вони закидали курені галуззям, усяким непотребом.

— От біда,— пробурчав Анатолій Борисович,— доведеться багаття розпалювати в іншому місці. Підйом! — скомандував.— Умийтесь, потім будемо хліб лісовий пекти.

— Татку, а я мила не взяла і зубної щітки теж.

— Щодо мила. Ти знаєш таку рослину —— собаче мило?

— Знаю, бачила неподалік.

Тоді нарви з корінням. Воно дає добру піну. Тільки не надумайтесь нюхати собаче мило і пробувати на смак — отруйне воно, довго чхатимете після цього.

— Хіба мої руки відмиєш собачим милом? — показав Олег п'ятірню.— Бачите, як вимастився учора живицею.

— Знайди гриб-трутовик, верхню частину зріж, а внутрішня тканина послугує тобі краще, ніж губка. У тебе, Ігорьку, чого лоб червоний? — стурбувався вчений.

— То Олег на мені хлопавку розбив. Але я йому віддячив — штук п'ять розтрощив об його лоб!

— А де ви хлопавку знайшли?

— За ліщиною.

— Піди назбирай молодих листочків. Відваримо й додамо до салату з кульбаб.

Від казанка з учорашнім місивом потягло кислим.

— Тісто майже готове! Тепер треба швиденько піч робити,— Анатолій Борисович вирив продовгувату яму, дно і стіни виклав камінцями.— Нумо, хлопці, несіть сухе галуззя!

Гора хмизу виросла швидко. Анатолій Борисович заглянув у казанок.

— Ще є час, ходімо до озера, може, знову черепаху побачимо. Тільки спустилися до берега, як учений зупинив дітей:

— Тихо! Он видра...

Посеред озера розпластався довгастий звірок. Видра, висунувши ніс з води, втягувала повітря.

— Диви, як дихає! — здивувався Ігорьок.

Звірок їх помітив. Крутнувся на місці і зник у глибині. — Бачили, яка прудка. Пропаде тепер в озері живність. Сидітиме

тут видра доти, доки всіх тварин знищить. Така у неї вдача. Ходімо звідси, бо видра, напевне, налякала й черепах, і ми їх не діждемося — надто вони обережні.

Повернулися до бівуаку. Анатолій Борисович розпалив на дні ями вогонь.

— Підтримуй його, Ігорьку, хмизу не жалій, треба, щоб добре каміння розжарилося.

Розіслав аркуш паперу, потрусив його борошном і вигорнув туди вміст казанка.

— Пилипку, принеси кілька листків лопуха, тільки спочатку обмий їх у озері!

Добре перемісивши тісто, вчений наліпив з нього млинців, розіклав їх на лопухах.

— Як там вогонь?

— Сильний.

— А тепер, хлопці, розгорніть жар. Так-так, ще далі відсовуйте попіл. Віронько, млинці на листках клади сюди, на каміння!

Анатолій Борисович узяв пласт дерну, перевернув його травою донизу і закрив яму, немов лядою.

— Чудово! Ігорьок, запалюй, багаття над ямою!

Сушняк горів добре, Ігор ледь встигав підкладати. Вчений сидів, замислено дивлячись у вогонь.

— Анатолію Борисовичу,— перервав його думки хлопчик,— а якщо ми знайдемо перлову скойку, експедиція закінчиться?

— Ні, друже, ми ж не тільки її шукаємо. Нас цікавить, які тварини й рослини населяють річку, і не лише сучасні, але й ті, що жили тут мільярди років тому.

— А як про це дізнатися?

— Робітники риють шурфи на березі річки й просівають грунт. Так знаходять залишки давно вимерлих істот.

— Анатолію Борисовичу, а навіщо вчені досліджують залишки тварин, які вимерли? Їх-бо не воскресиш?

— Безперечно, ні, хлопчику. Але, дізнавшись, як мінявся клімат у минулому, ми передбачатимемо зміни, що можуть статися й невдовзі. Я вже не кажу про інтерес до цих питань з боку наших геологів, шукачів корисних копалин.

Взяти хоча б двостулкових молюсків. Вчені помітили, що товщина черепашок молюсків одного й того ж виду у різних географічних зонах не однакова. Особливо це стосується викопних форм. У чому справа? Як відомо, будь-яка черепашка складається переважно з вуглекислого кальцію. Він малорозчинний. Та із збільшенням температури розчинність вуглекислого кальцію зростає.

Ось чому, виявляється, тропічні форми молюсків такі великі, а їхні черепашки міцні й товсті, тоді як стулки їхніх родичів у помірних широтах значно менші й тонші. Оскільки в різні геологічні епохи температура води мінялася — на планеті були похолодання і потепління,— то й величина, і товщина черепашок молюсків, які тоді жили, теж різнилися.

Знайшовши черепашки молюсків і встановивши, коли ті жили, вчені дізнаються, які тоді були кліматичні умови. Навіщо? Бо корисні копалини, приміром, утворювалися при певному температурному режимі, наявності рослинного і тваринного світу тощо.

— Еге, друзі, а що, як наш хліб згорить? — похопився Анатолій Борисович. Підняв дернину й проткнув ножем млинець.— Готовий!

Витяг, розламав на частини.

— Пробуйте!

— Смакота! — озвалася Віронька.

— Тоді увесь хліб витягуємо...

— Дивіться,— здивувався Олег,— Юнта біжить!

— Знайшла-таки,— поплескав учений собаку.— Ану, що пишуть нам з експедиції? "Дідусь чекає Олега й Ігоря в таборі. Повертайтеся". Ось, хлопчики, й кінець вашому туристському життю. Доведеться дещо порушити наші плани...

— Ні! — вихопилося у братів.-— Наш дідусь знайде роботу і в таборі!

Анатолій Борисович помітив, що й Пилипка мучить якась тривога.

— Що таке, друже? — запитав у нього.

— І звідки ви оце все знаєте? — зніяковів той.— Я в лісі, вважайте, живу, а хліба такого ще ніколи не пробував, і салат теж смачний!

Анатолій Борисович засміявся.

— Книжки треба читати. В них ще й не таке вичитаєш!

СІМ'Я ЧИ ОРГАНІЗМ

Дрейсени, кулівки, горошинки. Ставковики і котушки. "Жалюча" істина. Шершні. Джмелина хатка

Години через три знову вийшли до річки. Суничка в цьому місці чарівна. З обох боків ліс височіє, понад берегом — велетенські кам'яні брили, крізь прозорінь води жовтіє дно.

— Чудово! — аж подих перехопило у вченого.— Ось де нам поталанить!

Анатолій Борисович зайшов у воду й вийняв пригорщу різних мушель.

— Яких тільки немає! — здивувався Ігорьок.— Беззубок і перлівниць я вже знаю, а ось такі дрібні бачу вперше...

— Бо неспостережливий,— промовила Віра.— Адже річкову дрейсену ти міг побачити у будь-якій річці. Іноді вони гірляндами висять на підводних рослинах. їх можна зустріти також на підводних спорудах...

— А ось річкова кулівка,— на Ігорькову долоню ліг невеличкий двостулковий молюск з округлою мушлею розміром не більше двох сантиметрів,— ця дрібнота живородна, у неї яйця розвиваються всередині організму, тому назовні виходять вже "готові" молюски.

— Дивись, Олежику, а мушлі цих молюсків іще менші, немовби горошинки!

— Чому "немовби"? Ці молюски так і називаються — горошинки. Вони найдрібніші з прісноводних двостулкових молюсків.

— А вони, Анатолію Борисовичу, не схожі одна на одну,— придивився Олег до знайдених Ігорем молюсків.

— Дива тут, друзі, ніякого немає. Просто Ігорькові трапилися горошинки кількох видів. Ось, бачу, річкова горошинка, а оця, блискуча, так і називається — горошинка блискуча, а ця — болотяна горошинка.

— Анатолію Борисовичу, а це що за черепашка? — Пилинко дістав з дна круглу-мушлю.— Гарна яка!

— Це — кардіум, або серцевидка. Свідчення того, що тут колись котилися морські, а то й океанські хвилі. Час відшліфував мушлю, стер верхній, конхіоліновий шар, саме вапно залишилося. Серцевидки й зараз живуть у теплих солоних водах, зокрема, у Чорному морі.

Розбрелися по річці.

— Я знайшов мушлю ставковика! — похвалився Ігор.

— Якого саме? — запитала Віра.

— Звичайнісінького. Ось він,— показав Ігор мушлю.

— Не звичайнісінького, а ставковика звичайного, бо є ще малий ставковик, він значно менший. Ставковик малий, знайте, переносить різні захворювання, тому його треба стерегтися.

— І ще слід уточнити,— мовив учений,— що ставковики дихають легенями, а двостулкові малюски, яких ми згадували,— зябрами. Атмосферним повітрям дихають також добре відомі вам котушки. Живуть вони, як і ставковики, в озерах і ставках, тихих заплавах річок, а сюди, на перекат, їх прибила течія. Тепер, друзі, давайте шукати перлову скойку.

— Нема її тут, Анатолію Борисовичу,— опустив голову Олег,— з великих черепашок тільки перлівниці й беззубки трапляються...

— А це що? — вчений вийняв з води велику мушлю.— А це? — витяг другу.— Будьте уважні!

Довго ходили по Суничці вздовж і впоперек. Олег з Пилипком знайшли ще по черепашці перлової скойки.

— Зовсім свіжі мушлі, на кілька років ми запізнилися! — жалкував Анатолій Борисович.— Пилипку, а Суничка вгорі стрімкіша?

— Так. Є навіть невеликі пороги, деінде каміння нависає над водою.

— Може, туди нам піти?

— Це далеченько. Якби на катамарані...

— Якщо не вдасться перетягти його через дамбу, візьмемо гумові човни. Наказую: ні в якому разі носи не вішати! Певен — натрапили на вірний слід.

— А я попрошу дідуся, щоб відпустив до нас Романа з Павлом! — згадав Пилипко своїх друзів.

Анатолій Борисович показав дітям, як запакувати знайдені мушлі. Невдовзі вирушили в дорогу.

— А ти, Пилипку, казав, що тут черепашок тьма-тьмуща! — не втерпів Олег.

— Хто ж знав, що саме тих молюсків, яких вам треба, не буде. Знавець молюсків з мене, виходить, нікудишній,— посмутнів Пилипко.

— Нічого, друзі, адже пошук тільки почався. А тепер, Пилипку, курс — на Червоне урочище. Єгор Антонович нас, напевно, уже чекає.

Дорога простяглася через луки. Буйнотрав'я сягало вище колін, то там, то тут з-під ніг випурхували потривожені птахи. Віра не могла пройти мимо чудових лугових квітів, і невдовзі її голову прикрашав барвистий вінок. Юнта гасала довкола, вишукуючи здобич.

— Ой-ой! — несподівано заволав Ігорьок.— Болить!

— Де? Що? — кинувся до брата Олег.

— Я хотів осу впіймати, а вона вжалила!

— Ех ти, натураліст! Тепер прикладай щось холодне, може, не так напухне. Та подякуй, що оса за пальця тебе вкусила, а не за носа!

— Ой-ой! — це вже Віра,— І мене вкусила, за лоба!

— Тікайте, їх тут багато! — кинувся вбік Пилипко. Усі — за ним. А оси не відстають.

— Ховайтеся у кущі, там не дістануть,— почувся голос Анатолія Борисовича.

Діти перелякано дивилися, як оси невеличкою хмаркою покружляли неподалік і повернули назад.

— Цікаве знайомство? — підійшов до них учений.

— Смієшся, татку, а нам боляче!

— Нічого, від осиного укусу рідко хто вмирає. А які ж то вас оси вкусили?

— Чи було нам коли дивитися на них? — нахмурився Олег.

— Ну, друзі, піти звідси, не знаючи навіть, від якої комахи постраждали, негоже юним натуралістам. Треба почекати, доки вони заспокояться, а потім тихенько підійдемо до них і встановимо істину.

— Дуже вона жалюча, татку, ця істина! — Віронька тулила до гулі мокру пілотку.— Я не піду!

— Гаразд, ми з Олегом удвох сходимо. Ти, Олежику, бачу, не боїшся.

Анатолій Борисович залишив Ігорькові рушницю й рюкзак.

— Побачимо, як вони зараз мчатимуть звідти! — тільки й промовила Віронька.

Однак учений І Олег не поверталися довгенько. Діти заспокоїлися, вилізли з кущів. За півгодини віддалеки з'явилися Олег і Анатолій Борисович.

— Олег щось у руці несе. Грудку якусь, чи що?

— Не інакше як осиного меду видерли! — засміявся Пилипко.

— Насамперед,— мовив Анатолій Борисович,— ми пересвідчилися, що Віроньку й Ігорка покусали оси-шершні. Хтось потривожив їхнє гніздо, тому-то вони й кинулись навздогін.

— Не бачили ми того гнізда,— виправдовувалася Віра.

— А пеньок трухлявий поблизу куща теж не чіпали?

— Я на нього ногою стала,— знітилася Віра.— А що, в ньому було гніздо шершнів?

— Ти, доню, зруйнувала їхнє житло...

— Що ж тепер з ними буде? — стривожилася Віра.

— Нічого. Вони вже взялися відбудовувати своє гніздо. Жаль, що ви побоялися підійти ближче, а то б побачили коричневі соти, зроблені з пережованої деревини. Соти розташовані горизонтально, у їхніх чаруночках виростають личинки, яких шершні годують жованкою з убитих комах.

— А в тебе, Олежику, що? — Ігор ніяк не міг збагнути, що то за темніш згорток тримає брат.

— Покинуте джмелями гніздо,— пояснив той.

— У ньому торік жила сім'я невеликого джмеля-моховика,— сказав учений.— Жовтеньких джмелів-моховиків зараз не видно. Та он на квітку сів інший — земляний джміль. Бачите, який великий. Зараз ми його роздивимось.

Він обережно взяв квітку з строкатим джмелем і вийняв його звідти.

— Татку, вкусить!

— Ні, джмелі кусають рідко. Чуєте, як гуде? — підніс до вуха жменю. — Недарма називають їх трубачами.

Анатолій Борисович узяв комаху за спинку.

— Погляньте, друзі, які у джмеля великі очі. Вони цікаві не лише розміром, а й своєю будовою. Ці очі — кілька тисяч вузеньких трубочок, що тісно прилягають одна до одної, утворюючи так зване фасеточне око. Однак у їхній верхній частині чорніють ще й крапельки простих очей. Вчені поки що не з'ясували, навіщо джмелеві прості очі. Усі роздивилися джмелика? Тоді лети, комахо!

Джміль зробив петлю й полетів, проте недалеко. Юнта кинулася туди.

— Бачте, одразу в гніздо потрапив! Прикро, що часу в нас обмаль, а то ми могли б ще простежити за життям сім'ї земляних джмелів. Своє житло вона влаштовує під купинами, добре маскує вхід, одразу нізащо не знайдеш. А тут наш полоняник, з радощів, мабуть, "розсекретив" розташування гнізда. Що там Юнта робить? Юнто, іди-но сюди!

Вівчарка прибігла до вченого, взяла його за штанину й потягла до того місця, де сховався джміль.

— Гаразд, ходімо поглянемо,— усміхнувся Анатолій Борисович. З-під невеличкої купини одна за одною вилітали великі комахи.

— Бджоли б уже кинулися жалити! — зауважила Віра.

— Оси теж! — помацав ґулю Ігорьок.

— А ось ми зараз порушимо ритм їхнього життя! — Анатолій Борисович встромив у гніздо кінчик олівця.— Чуєте, як загули? А що буде, коли ми далі в отвір заліземо?

Тільки Анатолій Борисович вийняв олівця, як звідти висипало з десяток джмелів, вони грізно загули, піднялися в повітря.

— Не рухатись! — наказав учений.— Дивіться на отвір.

А звідти все вилазили й вилазили джмелі. Частина з них відразу ж перевертала на спинку, грізно виставляючи жало.

— Тепер бачите, скільки їх тут, під купиною? Юнто, куди ти лізеш? — хотів зупинити вівчарку Анатолій Борисович, але та сунула-таки носа в нірку й відразу ж заскавчала.— Тікай!..

Джмелі погули-погули й сховалися у нірці, лише в повітрі сюди-туди носилися вартові.

— Вони нас не зачеплять, ходімо,— скомандував учений.

Рушили. Дорогою Анатолій Борисович розповідав:

Джмелі — цікаві створіння. Встають дуже рано. Щоб не проспати, є в них живий будильник: щоранку один із джмелів починає махати крильцями і так гуде, що після цього членам його сім'ї вже не спатиметься. Буває це близько сьомої години ранку.

— Анатолію Борисовичу, а джмелі корисні?

— Так. Вони чудові запилювачі. До того ж у природі існує ряд рослин, які запилюють лише джмелі. Багато вчених досліджують їхню біологію, зв'язок з навколишнім середовищем. Значний інтерес становлять джмелі і як представники великої сім'ї гуртосімейних комах. Йдеться про бджіл, ос, джмелів, мурашок, термітів.

— Татку, зараз багато пишеться про їх життя. Чому це так цікавить учених?

— Людина здавна помітила гуртосімейних комах. Медоносну бджолу їй удалося навіть одомашнити. Спосіб життя бджолиної сім'ї вам, безперечно, відомий. Ви знаєте, що там існує розподіл праці, спеціалізація членів сім'ї. І все-таки ми звикли дивитися на бджіл, як на окремих істот. Але існує така гіпотеза, що бджолина сім'я — це єдиний організм, у якому бджола — невеличка частинка, майже позбавлена індивідуального існування. Гуртосімейні комахи не можуть жити поодинці. Бджола, відірвана од вулика, швидко гине. Отже, пасіка, яку ми не раз бачили, набуває нового смислу. Уявіть: всередині кожного вулика схована істота, вагою до 5 кілограмів (10 тисяч бджіл важать 1 кілограм). Стільник у неї — скелет. Дихання забезпечується рухом крил

бджіл-вентилювальниць. Вчені помітили, що всередині клубка бджіл відбувається активний рух поживних речовин,— звичайно, не через вени й артерії,— просто бджоли годують одна одну. У вулику підтримується постійна температура, тоді як в окремої бджоли постійної температури тіла немає.

— Але коли це організм,— здивувався Олег,— де ж тоді нервова система, що керує ним?

— Щоб довести, що гуртосімейні комахи можуть мати складну поведінку, вчені вдаються до аналогії. Елементи пам'яті великих електронно-обчислювальних машин складаються з феритових кілець, сполучених між собо:ю. Дайте інженерові одне феритове кільце — він не зможе сконструювати такої машини; якщо навіть їх сотня — його робота не зрушить з місця. А ось коли елементів декілька тисяч,— інженер може, з'єднуючи їх належним чином, створити орган машинної пам'яті. Тисячі елементів набувають цінності, якої кожний зокрема позбавлений. Тепер уявімо: у цих кілець-елементів виросли крила і лапки, вони вміють пересуватися і лише в окремих випадках з'єднуються, утворюючи єдине ціле. Виходить, машина багато в чому схожа з бджолиною сім'єю, мурашником, термітником...

— Це вже звучить, татку, фантастично!

— Будь-яка жива істота, Віронько, дивовижне хитросплетіння найцікавіших проблем. Впорядковане і погоджене життя гуртосімейних комах справді викликає подив. Що рухає ними? Як вони спілкуються між собою? Як обмінюються інформацією? І хто вони: суспільства чи організми? Тут є над чим замислитись... Відомо, що комахи з'явилися на Землі раніше, ніж люди. Доведено: бджоли і мурашки існу-нали на нашій планеті ще сорок мільйонів років тому. Історія ж людства триває не більше 150 тисячоліть. І перший "колектив", зі складними взаємостосунками, чітко визначеним розподілом праці між його членами, створили мільйони років тому гуртосімейні комахи.

Чому ж тоді на вершині розвитку живих істот стоїть людина, її не виходець із комах? — знову встряв Олег.

Еволюція усіх видів ішла шляхом розвитку нервової системи; вдосконалення психіки. Число нервових елементів у комах не зростало через їхні мізерні розміри. Комахи немов застигли у своєму розвитку. Цю проблему, гадають учені, вирішила еволюція гуртосімейних комах: вони зуміли об'єднати свої крихітні мозки. Створилися умови для мініатюрної "цивілізації": у комах виникло землеробство, тваринництво, вони збирали продукти харчування. Виникли війни і навіть... рабовласництво. Але на цьому розвиток гуртосімейних комах зупинився. Однак деякі вчені гадають, що на інших планетах розвиток нерпової системи комах, можливо, пішов іншим шляхом. Припущень багато, вони чекають свого вирішення.

Та чи не час, друзі, обідати? Віронька з Ігорем готуватимуть салат, збиратимуть ягоди, а ми з хлопцями розпалимо багаття, будемо лісову юшку варити. Пообідаємо — і без зупинки до Червоного урочища!..

ТВАРИНИ-ВЕЛЕТНІ

Хитра лисиця. Червоне урочище. Зникнення Єгора Антоновича. Чому вимерли гігантські звірі

А зупинку таки довелося зробити. Через Юнту. Бігала в кущах перед мандрівниками, а тоді враз загавкала — хотіла, щоб на неї увагу звернули,— й чимдуж рвонула у зарості верболозу.

— Дивіться,— вигукнув Пилипко,— там ще якийсь собака!

— Лисиця! — уточнив Олег.— Анатолію Борисовичу, поводиться вона якось дивно: не тікає, а нападає на вівчарку. Може, скажена якась?..

Анатолій Борисович зарядив рушницю.

— Біда! Ще й собака пропаде!

— Гляньте, гляньте, лисиця вже лежить на землі, а Юнта над нею стоїть.

Справді, лисиця, відкинувши ноги, лежала на землі.

— Юнто, до мене! — наказав учений.

Вівчарка без особливої охоти відійшла од лисиці. Анатолій Борисович узяв собаку за ошийник.

— Олег, потримай Юнту, я лисицю огляну.

Однак не встиг Анатолій Борисович і кроку ступити, як лисиця скочила на ноги й втекла в кущі. Юнта аж звалила Олега на землю, однак той повис на собаці й не пустив.

— Немов у казці! —— засміявся вчений.— Це неспроста, інакше б лисиця втекла від собаки, у неї надто розвинений нюх і слух, щоб не почути Юнту здалеку. Та й ми досить голосно розмовляли.

— Ой, дивіться, лисяча нора! Біля входу звірятко якесь лежить!

— Це землерийка, називають її ще білозубка мала. Надзвичайно цікава тваринка. Знищує дрібних гризунів, молюсків, хрущів, коників тощо. Дуже прожерлива. За добу з'їдає корму у півтора раза більше, ніж важить сама. Ворогів у білозубок також багато: гадюки, вужі, птахи, ссавці.

— А як вона тут опинилася?

— Певно, лисиця вивела на полювання своїх дітей і впіймала для них землерийку. Звірята бавилися здобиччю, лисиця, як і кожна мати, милувалася дітьми і своєчасно не помітила небезпеки. Коли ж побачила собаку, то відвернула увагу, щоб малеча сховалася. Ну, а що далі було, ви самі бачили. Обдурила усіх нас.

— А може, розкопаємо нору й заберемо з собою лисенят? — обізвався Ігор. — Я б одне у шкільний зоологічний куточок віддав.

— Не так просто. Адже нора лисиці побудована складно. Спочатку вона йде похило на один-півтора метра вниз, потім тягнеться під землею п'ять-шість метрів. До того ж нора має декілька вихідних отворів. Так що буде ваш куточок без лисиці! І ще, друзі, треба пам'ятати, що лисиці полюють на гризунів — шкідників сільськогосподарських культур. Не менш корисні вони і в лісовому господарстві, бо знищують не тільки мишовидних гризунів, а й різних шкідливих комах, оберігають молоді ліси від пошкоджень.

— Анатолію Борисовичу,— почувся з-за кущів Олегів голос,— впіймали ще одну землерийку.

— А це вже інша землерийка — бурозубка звичайна.— Анатолій Борисович обережно вхопив за шию невеличке, вкрите оксамитовим темно-бурим волоссям звірятко, яке намагалося вкусити його.— Хоботок у бурозубки, бачите, вкритий короткими щетинками. Очі зовсім маленькі, їх у хутрі навіть не помітно. Дивно, як ця землерийка сюди потрапила, адже вона полюбляє вологіші місця. Мабуть, підґрунтові води близько.

Бурозубка затріпала ніжками, намагаючись вивільнитися. Анатолій Борисович присів навпочіпки.

— Тримай, Олежику, Юнту, відпустимо землерийку на волю! До речі, друзі, знайте, ці звірки цікаві ще й тим, що у зимову

сплячку не впадають, а нишпорять під снігом, шукаючи комах, їхніх личинок, молюсків і навіть жаб. Особливу користь приносять, знищуючи дротяників, вовчків, хрущів, гусінь. Своєї діяльності бурозубки не припиняють упродовж доби. Для цього їм потрібно багато енергії. Ось чому обмін речовин у тілі землерийок надзвичайно інтенсивний. Досить згадати, що для його забезпечення серце тваринок робить 1320 ударів на хвилину, а частота їхнього дихання досягає 800.

— Невже в цієї дрібноти серце б'ється майже у двадцять разів швидше, аніж у людини? — здивувалась Віронька.— Наше такої напруги, мабуть, не витримало б!

— Отже,— підсумував учений, землерийки — дуже корисні тваринки, треба їх, діти, охоронити!

Стежка знову сховалася у дрібноліссі, а коли вихопилася на простір, мандрівники побачили в долині величезний крутий яр. Він зловісно чорнів, а від нього розходилися на всі боки, немов спрутові щупальця, менші яри.

— Колись тут теж ліс був,— озвався Пилипко,— та під час війни фашисти знищили його. А там далі — піски...

Мандрівники спустилися на дно яру. Його стіни, розмиті водою й лише де-не-де вкриті дерезою та берізкою, нагадували перепалену цеглу. Анатолій Борисович доторкнувся до однієї з брил, і вона одразу ж розсипалася, оголивши велику кістку.

— І он кістки, і он...

Анатолій Борисович схвильовано оглядав місцевість. Так ось чого це урочище називають Червоним! Водяні потоки, вітри оголили особливу гірську породу — лес. У ній, як правило, добре зберігаються рештки живих істот...

Багато кісток стриміло на висоті близько трьох метрів. Пилипко хотів було підстрибнути, щоб учепитися за корінь, який стирчав з-під них, однак учений зупинив його:

— Цим ти викличеш обвал.

Анатолій Борисович попросив дітей відійти подалі від небезпечного місця.

— Друзі, Пилипко не помилився. Перед вами цінна знахідка — залишки тварин-велетнів мезозойської ери, останні з яких вимерли близько сімдесяти мільйонів років тому. Ми повідомимо про знахідку в інститут, порядкувати тут можуть лише висококваліфіковані спеціалісти. Жодна з цих кісток не повинна зникнути, розсипатися...

— А де ж Єгор Антонович? — стурбовано промовила Віронька.— Він же нас тут повинен чекати.

— Так,— підтвердив учений. — Єгоре Антоновичу! — покликав.

Відлуння ще довго ходило яругами.

— Гляньте, хлопці, може, записку десь лишив нам фантаст, — попросив Анатолій Борисович.

Діти розбіглися довкола, оглядаючи місцевість.

— Нема нічого! — повернулися небавом.

— Дивно! Почекаймо його, можливо, щось у дорозі сталося.

Знайшли затінок, повсідалися.

— Анатолію Борисовичу, а чому ті тварини вимерли? — поспитав Ігор.

— З цього приводу, хлопчику, існує ряд гіпотез. Вчені припускають, що тварини-гіганти могли вимерти внаслідок "конкуренції" з Іншими гваринами, зокрема, з ссавцями. Є також припущення, що причиною їх масової загибелі стали епідемії, кисневе голодування, інтенсивне космічне опромінення...

Існує цікава гіпотеза, в якій стверджується, що гіганти вимерли через збіднення грунтів на вапно. Кістки їхніх скелетів, мовляв, не отримуючи будівельного матеріалу, ставали м'які й легко деформувалися. Важке тіло буквально прибивало їх до землі. Такі "рахітичні" скелети вчені знаходили у багатьох місцях планети.

І все-таки вимирання тварин не можна пояснити лише одним якимось фактором, адже для процвітання будь-якого виду необхідні й достатня кормова база, і сприятливі кліматичні умови, й відповідний ландшафт, і нечисленність прямих та побічних ворогів... Поки усе це перебуває у взаємозв'язку й рівновазі, видові не загрожує вимирання. Однак у природі все змінюється, розвивається. Випадіння бодай одного з факторів призводить до зміни чисельності виду. Підняття гірських систем, зокрема, викликало колись осушення материків, зміну клімату на континентальний; зменшилася кількість водоймищ, зникла буйна рослинність, що й спричинило зникнення тварин-велетнів.

— Анатолію Борисовичу,— втрутився в розмову Олег, — а може, перлова скойка, яку ми шукаємо, теж вимерла внаслідок природних змін?

— Ні, друже,— рішуче заперечив учений,— ми маємо сьогодні сотні прикладів її існування в умовах, подібних до наших. Треба знайти маргаритіферу й відновити процвітання цього виду! А зараз, друзі, давайте обійдемо околиці яру і пошукаємо сліди Єгора Антоновича.

Мене дуже непокоїть його відсутність. Хоча, правда, він мандрівник досвідчений, заблукати не міг.

ПАРТИЗАНСЬКИЙ ЗАПОВІДНИК

Брати шукають письменника. У пастці— Партизанська землянка. Сторінки командирського щоденника. Перлова скойка

Розбрелися увсебіч. Олег з Ігорьком дійшли аж до лісу.

— Глянь, Олежку, он сліди кедів Єгора Антоновича!

— Давай простежимо, куди вони ведуть!

Сліди повели до яру, однак не туди, де вони вже були, а значно далі.

— А ось тут Єгор Антонович запалив цигарку, бачиш, сірника кинув, — показав Олег.

Підійшли до великого провалля. Земля зсунулась, оголила у багатьох місцях темні отвори.

— Тут, певно, глину брали,— промовив Олег.— Бачиш, яка біла. А куди ж ведуть ці входи? — здивувався.

— Глянь, Єгор Антонович туди й пішов,— занепокоєно прошепотів Ігор,— а назад не виходив, зворотних слідів нема.

— Ой, як темно! — зазирнув у підземелля Олег.— Єгоре Антоновичу! — покликав.

— Оре! Овичу! — загуло у відповідь.

— Тут не обійтися без Анатолія Борисовича з рушницею,— твердо сказав Ігор.— Може, вовки у підземеллі ховаються...

— Ти що, хочеш, щоб Віронька на глузи узяла? Краще постій біля входу, а я піду вниз. Коли довго мене не буде, клич Анатолія Борисовича!

Олег підняв кимось кинуту палицю.

— Зброя є! Сірники зі мною! — і зник у печері.

— Що там, Олежику? — всунув голову Ігор.

— Тут справжнє підземне царство... Звідкілясь навіть світло пробивається,— туди й піду,— почулося,— а ти не лізь, чекай мого повернення!

Ігорьок постояв з півгодини. Жодного звуку знизу.

— Жику,— покликав,— відгукнися!

— Ику! Ися! — залунало з підземелля.

"А може, там якісь бандити сидять?" — захвилювався Ігор й кинувся у підземелля.

Велику печеру освітлював промінь світла, що линув звідкись здалеку. Видно було вузький прохід. Ігор швидко попрямував ним. Прохід іще звузився. Не встиг хлопець пригнутися, як щось холодне легенько штовхнуло його в обличчя.

— Ой! — скрикнув.

По обличчю знову черкнуло, немов крилом провело. "Кажани! — здогадався.— Бодай вас, як налякали!" Став приглядатися. При його наближенні кажани зривалися і з писком ховалися в глибині печери. Рушив далі, "А де ж світло?" Кинувся назад.

"Невже звернув у боковий хід?" Довкола все оповито мороком.

— Олежику! — злякано закричав Ігор.

— Ику, ику, ику! — знову залунало, й відразу щось гупнуло за спиною. Хлопець відскочив, потім простяг туди руку.

"Завалило!" — пронизлива думка.

Обережно обстежив завал, шукаючи бодай маленького отвору.

"Треба йти вперед",— вирішив і, пригнувшись, щоб не торкатися головою землі над собою, подався далі. Йшов довго, аж поки нога не зачепилася за щось металеве. Нагнувся, намацав округлий предмет.

"Снаряд! А може, міна? — злякався і тут же вдарився лобом об дерев'яний ящик.— Та тут їх гора!"

Спробував одсунути ящик — не вийшло. Протис руку між планками: снаряди!

"Напевно, склад,— здогадався,— Може, за снарядами — вихід на волю. Але як їх прибрати зі шляху? Ще вибухнуть..."

На лобі виступили краплини поту, хлопець витер їх рукавом. Закалатало серце. Сів. Гукнути б на допомогу, та хто його тут почує?! А відлуння може новий обвал викликати. Хоча б сірничок, хоча б малесенька свічка!..

"Треба розбирати ящики",— вирішив. Відірвав планку. Намацав горішній снаряд, відніс його в глиб проходу, за ним — другий, третій... Минула ціла година, поки Ігор відчув легенький подих вітру. Тоді сів і заплакав. Спочатку тихенько, а потім уголос, аж захлинаючись.

Наплакався, витер сльози, обережно ліг на снаряди, щоб пробратися вперед. І раптом почув голоси. Застиг непорушно.

— Товаришу майор,— упізнав голос Єгора Антоновича,— ось тут і починаються склади артилерійських снарядів. Я просив би не чіпати їх доти, доки не заберемо звідси кісток викопних тварин. Адже в разі вибуху буде знищено унікальну знахідку...

— Єгоре Антоновичу! — заволав не своїм голосом Ігор, боячись, що люди підуть, не помітивши його.— Допоможіть, зніміть мене зі снарядів!

— Хто тут? — кинулися до нього військові.

— Не вставати, лежати! — наказав майор. — Товаришу сержант, обережно візьміть дитину, а ти, хлопче, не ворушися!

...Гострий промінчик ліхтаря намацав Ігореве обличчя, і чиїсь дужі руки зняли його зі снарядів. Ігор так учепився в свого рятівника, що той мало не силою вивільнився з його обіймів.

— Розповідай, хлопче, як ти сюди потрапив,— мовив майор.

— Там Олег іще десь бродить підземеллям...— згадав Ігор, і сльози знову покотилися горохом.

— Оце так ситуація,— захвилювався майор, коли Ігорьок нарешті розповів про свої пригоди.— Тоді ми повернемося до отвору, яким зайшли хлопці в підземелля, й поведемо пошуки звідти.

— Теж мені слідопити,— розсердився Єгор Антонович, дізнавшись, що хлопці йшли по його слідах.— Я думав, до вашого приходу встигну повідомити про цей підземний склад, а ви, бач, які оперативні. Де ж решта?

— Мабуть, уже зібралися в умовленому місці, по той бік урочища.

— Тоді біжи до них і скажи, щоб нікуди не ходили, а то ще й вони, гляди, полізуть під землю.

— Не піду, я Олежика шукатиму!

— Товаришу Коваленко! — звернувся майор до сержанта.— Попередьте мандрівників, а хлопець нехай з нами йде.

Група спустилася в підземелля. Йшли поволі, роблячи зарубки на стінах.

— Ось він, той поворот,— упізнав Ігор по завалу свою пастку.

Повернули праворуч.

— Сюди я не ходив,— промовив Єгор Антонович,— навіть не помітив тоді, що цей хід є.

Невдовзі опинилися у невеликій печері, обкладеній грубо обтесаним вапняком. Залишки попелу, стосик нарубаних дров, нари з дощок свідчили, що тут колись жили люди. З цієї печери вихід повів далі, аж поки група не наткнулася на ще один боковий хід.

Куди ж іти? Доведеться розбитися на дві групи!

— Гей! Хто там? — почувся Олегів голос— Ідіть сюди!

Ігор кинувся вперед і потрапив ще до однієї печери, обкладеної вапняковими брилами.

— Олежику, що ти тут робиш?!

— А ти як посмів іти сюди? — Олег замовк, побачивши дорослих.— Товариші! Єгоре Антоновичу! Я натрапив на партизанську землянку. Ось щоденник командира. Тут, у кінці, написано, що вони йдуть в останній бій...

— Так, у цих підземеллях були партизани,— підтвердив майор.— Уже по війні звідси винесли останки загиблих месників і поховали у братській могилі. Цього ходу, напевно, ніхто не помітив. І про склад снарядів теж ніхто не знав...

— Єгоре Антоновичу, а малюнок ви бачили?

— Де?

— Відразу ж біля входу до печери. Немов цвяхом видряпано на стіні.

Повернулися до малюнка.

Рука давнього майстра зобразила на скам'янілій брилі довгастий предмет із загостреним верхом і трьома лініями, що нагадували стабілізатор сучасної ракети. Біля "ракети" вирізьблено дві фігурки якихось звірів.

— Ця схожа на печерного ведмедя, а ця — на оленя! — підійшов на їхній голос Анатолій Борисович.-— А "ракета", Єгоре Антоновичу, не що інше, як схема загородки, куди давні мисливці заганяли великих звірів. Гляньте, "тіло" зображеного предмета — глибоке урочище, центральний "стабілізатор" показує напрямок заганяння звірів, бо кові — рух нагоничів. Знахідка дуже цінна...

Єгор Антонович познайомив ученого з військовими, розповів про пригоди хлопців під землею.

— Анатолію Борисовичу, як бути з партизанською землянкою, що робити з кістками звірів, адже їх необхідно вийняти до того, як сапери почнуть знешкоджувати снаряди.

— Треба домовитися з військовими, щоб почекали. А ми негайно сповістимо про знахідку дирекцію інституту.

— А перлову скойку зайшли?

— Поки що ні. Однак сліди зовсім свіжі. Коли закінчимо справи тут, знову підемо вгору по Суничці.

Сапери пригостили мандрівників смачною солдатською кашею.

— А ви знаєте, друзі, що наш новий знайомий — майор Сокіл — місцевий житель і партизанив у цих краях,— промовив Єгор Антонович. — Попросимо його, щоб розповів якусь цікаву історію воєнних років.

— У цих печерах була запасна база народних месників,— пояснив Віктор Володимирович Сокіл. — Одного разу фашисти оточили тут невелику групу партизанів. Морили їх голодом, гадали, що партизани довго не протримаються без води. А тоді стали викурювати їх димовими шашками. Народним месникам нічого не лишалося, як прийняти останній бій. Одразу ж по війні в печерах побувала група комсомольців. Вони забрали до місцевого музею речі й зброю партизанів, передали військкомату прапор партизанського загону, який зберігається зараз у піонерській дружині місцевої школи. Командирської землянки, як бачите, комсомольці тоді не помітили. А зараз входити до печер небезпечно через обвали.

— Анатолію Борисовичу,— відірвався од командирського щоденника Єгор Антонович,— а про це особливо цікаво буде дізнатися вам. Ось послухайте:

"12 червня. Тиждень сидимо без харчів. Німці заблокували всі ходи й виходи з печери. Немає води". І далі: "16 червня. Ми врятовані! Петро Васильович Костенко, який вчителював до війни у місцевій школі, знайшов вихід, що веде до річки. По ньому він пробрався туди й наловив молюсків. Дуже смачна і поживна їжа. Нагодували поранених, наїлися самі. Петро Васильович знайшов у одному з них дві перлини — гарні кульки, що переливаються усіма барвами веселки. Подарували їх нашій медсестрі Каті. Сапер Вася Карабан пообіцяв їй оздобити ними сережки до дня Перемоги.

20 червня. Загинув Петро Васильович Костенко. Попав у засідку біля річки. Катя принесла від нього останню передачу — речовий мішок молюсків..."

Перлини могли бути лише в маргаритіферах!

— Де ж той хід до річки? — рвучко піднявся з землі Анатолій Борисович.— Хіба звідси до Сунички недалеко?

— Підземним ходом, навпрошки, зовсім близько,— усміхнувся Віктор Володимирович,— тільки зараз по ньому не пройти — в кількох місцях завалило. Краще верхом податися. Можу вантажівкою підкинути, якщо нетерпець!

— Дякую, Вікторе Володимировичу. Хлопці, Віронько,— на машину!

— Об'їхали яр, звернули на польову доріжку і помчали серед соняшників. Потім минули кукурудзяне поле, лісосмугу й незабаром зупинилися на високому березі Сунички.

— Ось він, той вхід,— показав майор провалля.

Анатолій Борисович і діти вже бігли до річки. Вода так і вигравала між камінням, немов швидше хотіла вискочити на широке плесо. Ігор першим скочив у воду. Нагнувся і вийняв мушлю.

— Вона! Зовсім свіжа, конхіолін цілий!

— А ось і жива! Татку, жива перлова скойка!

— І я знайшов, і я!

Анатолій Борисович тримав у руці великого молюска.

— Відшукали-таки!

Підійшов до майора, обняв його.

— Дякую, Вікторе Володимировичу! — Потім звернувся до дітей: — Вітаю, друзі, з перемогою! А зараз — виходьте з води!

Діти знайшли на березі з десяток мушель перлової скойки, стали загортати їх у вату.

— Анатолію Борисовичу,— підняв голову Олег,— як ви гадаєте, це місце оголосять заповідним?

— Обов'язково!

— Я хотів запропонувати: давайте назвемо його Партизанським на честь Петра Васильовича Костенка, Каті та їхніх бойових друзів! А біля входу до печери поставимо обеліск!

— Пропозиція слушна! Думаю, що нас у цьому підтримають!

— Як будете добиратися назад? — поцікавився Віктор Володимирович.— Адже вечір незабаром.

— Заночуємо тут, а вранці — в дорогу. Підемо вздовж Сунички до греблі, там нас катамаран чекає...

Біля куреня горіло вогнище, діти розпитували вченого про інопланетні цивілізації, про можливість тривалого перебування в космосі. Та Ігорькові було не до того. Сон одразу ж зборов його. Дивне видовище взяло хлопчика в полон — йому снилися коні. Красиві гривасті коні, яких пасли зараз Павлик з Романом. Ігорьок сів на білого коня, і той помчав його до лісу. То був незвичайний ліс. Замість дерев стояли високі папороті, лапаті пальми. Сонячні промені губилися в їхньому верховітті, а в лісі стояла напівтемрява. Грудки розліталися навсібіч з-під кінських копит, так швидко вони мчали. Аж ось хлопець натяг вудила: шлях їм перепинила річка, Ігорьок хотів напоїти в ній коня, однак з куща папороті, що ріс неподалік, прожогом вискочив звір.

— Динозавр! — упізнав його Ігорьок і скочив на коня.— Виручай! — припав до шиї.

Звір заревів так голосно, що посипалися горіхи з пальм, і кинувся навздогін. Хоч як прудко біг кінь, однак Ігорьок помітив — відстань між ним і динозавром скорочується. Велетенськими стрибками той скакав через дерева й кущі, ось-ось ухопить втікачів. І тоді, коли хлопчик уже чув за спиною важке дихання звіра, з-за куща вийшов Анатолій Борисович з рушницею.

— Бах! Бах!

— Не стукай, Пилипку, бо Ігорка розбудиш,— почув братів голос.

— Жику,— забурмотів спросоння,— а де кінь, білий кінь?

— Який кінь, братику? Приснилося щось? — Олежик погладив Ігорька по голові. — Спи, завтра Пилинко покатає тебе на конях!

— Обов'язково,— пообіцяв той.

Та Ігорьок цього вже не чув.

Тепер йому снилася перлина, велика, блискуча. її принесла хлопчикові Юнта. Ігор не знав, що робити із знахідкою. Потім сів у катамаран і подався до Партизанського заповідника. Там, на кручі, вже стояв золотий обеліск з червоною зіркою па шпилі. Хлопчик піднявся вгору й прилаштував перлину під прізвищами народних месників, які загинули в борні з ворогом. Хмари зовсім розійшлися, І перлина засяяла, заіскрилася...